

بازماندگان کیش مهر در ارمنستان

نویسنده: مجید کریمی

www.ketab.ir

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

سرشناسه	: کریمی، مجید، ۱۳۴۲
عنوان و نام پدیدآور	: بازماندگان کیش مهر در ارمنستان / نویسنده مجید کریمی
مشخصات نشر	: تهران، آرون، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۴ ص.
شابک	: ۵-۲۰۴-۳۱۷-۶۲۲-۹۷۸.
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: مهرپرستی - ارمنستان
موضوع	: Mithraism - Armenia (Republic)
موضوع	: روحانیت (زردشتی) - ارمنستان - مصاحبه‌ها
موضوع	: Clergy (Zoroastrianism) - Armenia - Interviews
ردمبندی کنگره	: BL ۱۵۸۵
ردمبندی دیویی	: ۲۹۹ / ۱۵
شماره کتابخانه ملی	: ۹۵۵۷۷۶۱

بازماندگان کیش مهر در ارمنستان

مؤلف: مجید کریمی

ناشر: انتشارات آرون

چاپ اول: ۱۴۰۳

چاپ صدف: ۵۰ نسخه

۲۵۰۰۰۰ تومان

نشانی: میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان وحید نظری

نرسیده به خیابان منیری جاوید، پلاک ۱۰۵، واحد ۳ تلفن: ۵۱-۶۶۹۶۲۸۵۰

ایمیل: arvannashr@yahoo.com وبسایت: www.arvannashr.ir

۵-۲۰۴-۳۱۷-۶۲۲-۹۷۸

به نام خدا

فهرست مطالب

پیشگفتار ۷

گفتار یکم: پژوهشی پیرامون کیش مهر در تاریخ پیشا ترسایی ارمنستان ۱۱

آرورتنی‌ها واپسین بازماندگان کیش مهر در ارمنستان ۱۲

نیایشگاه مهر در گارنی ۲۰

دومین بازمانده مهرپرستان در استوره ارمنی ۲۲

نام مهر در حماسه کهن ارمنی ساسون ۲۵

رهیافتی بر سه واژه آراء، ایر و آریا ۲۹

جشن‌های پیشا ترسایی و مهرپرستان ۳۸

گفتار دوم: گفتگوهای نگارنده با گاگیگ هایراپتیان موبد موبدان کیش مهر

ارمنستان ۴۱

گاگیگ هایراپتیان موبد و دستیار موبد موبدان کیش مهر ۴۲

ارمنی‌ها و ایرانی‌ها برادرزاده‌اند ۴۳

آراء خدای بزرگ ارمنی و آریایی در کیهان ۴۴

آرورتنی‌ها همان مهرپرستان ارمنی ۴۷

نمودار آراء در هستی و ایزدان در کنار آن ۴۹

پیوند آراء و آرو چیست؟ ۵۰

نخستین باری که نام آرورتنی آمد ۵۱

آشندان و چلیپای آریایی یا گردونه مهر ۵۲

۵۴.....	پیدایش نژاد آریایی.....
۵۵.....	آر و اهورامزدا در اوستا.....
۵۷.....	نشانه‌ی خدای آر: آروخاچ.....
۶۰.....	نشان خاچ یا صلیب و یا چلیپا.....
۶۰.....	اندام بدن و ایزدان کیش مهر.....
۶۱.....	میهری یا میتراپی.....
۶۲.....	کریسمس زایش مهر است.....
۶۲.....	گارنی نیایشگاه مهر در ارمنستان.....
۶۳.....	آیین مردگان در مهرپرستان.....
۶۴.....	آیین پیش از مسیحیت ارمن‌ها و یا تیره هایک مهرپرستی بوده است.....
۶۵.....	رده بندی موبدان در آیین مهر.....
۶۶.....	پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک آرمان مهرپرستان.....
۶۷.....	نیک سپندینه (کتاب مقدس) مهرپرستان ارمنستان.....
۶۸.....	آناهید پرچم آرورتی‌ها یا مهرپرستان.....
۶۹.....	واهاگن یا بهرام در استوره‌های ارمنی ایزد جنگ، دلیری و پیروزی.....
۷۲.....	واهاگن و نوروز آریایی.....
۷۴.....	کهن‌ترین سروده مهرپرستان ارمنستان.....
۷۴.....	آیین‌ها و رسم‌های آرورتی‌ها.....
۷۷.....	مراسم زایش ایزد مهر در ۲۲ دسامبر ۲۰۱۸ در ارپونی.....
۷۹.....	آیین جشن مهر در نیایشگاه گارنی.....
۸۱.....	جشن زایش مهر در ارپونی در سال ۲۰۱۸.....
۸۵.....	جشن نوروز در کیش مهرپرستان.....
۸۵.....	در نوروز آرورتی یکم فروردین ۱۳۹۸.....
۸۸.....	پاسداشت ایرانیان در جشن نوروز مهرپرستان و سخنرانی نگارنده.....
۹۰.....	برخی آیین‌ها و جایگاه زن در کیش مهرپرستان آرورتی.....
۹۱.....	جایگاه خدای آر و آریا در آیین مهرپرستان.....
۹۴.....	یکی از سروده‌های دینی مهرپرستان.....
۹۵.....	از بزرگترین آموزه‌های مهرپرستان ارمنستان.....
۹۶.....	گاهشمار تاریخی مهرپرستان یا آرورتی‌ها.....
۹۶.....	نژده از چهره‌های قهرمان مهرپرستان ارمنستان.....

پیوست نگاره‌ها.....	۹۸
۱- جشن زایش مهر در فردای شب چله در اربونی تپه آراین برد.....	۹۹
۲- آتشدان مهر و نان ویژه با نشان خورشید بر روی آن و نوشیدنی.....	۹۹
۳- گایگ هاپرتیان و دستپارش در هنگام خواندن سرود مهر.....	۱۰۰
۴- موبد هاپرتیان در نیایشگاه اربونی در شهر ایروان به همراه دستیار وی.....	۱۰۱
۵- سه موبد مهرپرست در کنار هم در بالای و تالار درونی دژ اربونی.....	۱۰۱
۶- نشان خنجر در دست موبد نماد آمادگی مهرپرستان برای نبرد.....	۱۰۲
۷- پایان جشن و بخش کردن خوراکی‌ها برای میهمانان در زایش مهر.....	۱۰۳
۸- آتش برافروخته در آتشدان پاک و سپندینه در همه جشن‌ها و آیین‌ها باید باشد.....	۱۰۴
۹- نمایی دیگر از آتش در روز زایش مهر در اربونی.....	۱۰۵
۱۰- نان سپندینه در هنگام بخش کردن میان مردم در اربونی در روز زایش مهر.....	۱۰۶
۱۱- موبد با جامه سپید با گردن آویز نشان جاودانگی مهرپرستان در روز زایش مهر.....	۱۰۷
۱۲- موبد هاپرتیان در هنگام بخش خوراک‌ها در روز زایش مهر.....	۱۰۸
۱۳- بخشی از متنی که موبد هاپرتیان در هنگام سخنرانی خوانده است.....	۱۰۹
۱۴- نگارنده در کنار موبد همراه با گردن آویز جاودانگی و.....	۱۱۰
۱۵- نگارنده در کنار کرمایت موبد موبد با جامه آبی در زیر تالار کاخ اربونی.....	۱۱۱
۱۶- نگارنده در کنار کرمایت موبد موبد هاپرتیان همراه با آتش مهری و.....	۱۱۲
۱۷- موبد با جامه سپید و نشان جاودانگی مهر در پشت جامه در روز زایش مهر.....	۱۱۳
۱۸- آتشدان مهر با نشانه جاودانگی و آروخاچ یا صلیب شکسته.....	۱۱۴
۱۹- پایه آتشدان با چهار سر شیر در روز زایش مهر.....	۱۱۵
۲۰- موبد با جامه سپید با نشان جاودانگی هم در جامه و هم در گردن آویز.....	۱۱۶
۲۱- نشان جاودانگی با هشت‌پر یا هشت‌فرشته و ایزد و آذین‌بندی روی آن.....	۱۱۷
۲۲- نگارنده در کنار موبد موبد هاپرتیان و دیگر موبدها و مهرپرستان.....	۱۱۷
۲۳- نگارنده در کنار موبد در تالار اندرونی نیایشگاه گارنی در نوروز ۱۳۹۸.....	۱۱۸
۲۴- نگارنده در کنار موبد موبد هاپرتیان در پایین و.....	۱۱۹
۲۵- گردن آویز با نشان آروخاچ یا گردونه مهری یا چلیپای آریایی.....	۱۲۰
۲۶- انگشتر با نشان چلیپای آریایی یا گردونه مهری یا آریاکان (آروخاچ).....	۱۲۱
۲۷- چهره واهاکن.....	۱۲۱
۲۸- نبرد واهاکن با اژدها.....	۱۲۲
۲۹- جشن نوروز مهرپرستان در گارنی و قربانی کردن گوسفند سال ۱۳۹۷.....	۱۲۲
۳۰- نیایشگاه مهر در گارنی ۳۰ کیلومتری ایروان.....	۱۲۳

- ۳۱- نگارنده با موید در سرای نبایشگاه گارنی..... ۱۲۴
- ۳۲- نبایشگاه گارنی و پرستشگاه مهر..... ۱۲۵
- ۳۳- تندیس آناهید..... ۱۲۶
- ۳۴- واهگن با چشمان آتشین در نبرد..... ۱۲۷
- ۳۵- آتشدان مهر با پایه چهار سر شیر..... ۱۲۷
- ۳۶- نیبک سپندینه‌ی مهرپرستان در ارمنستان..... ۱۲۸
- ۳۷- نگارنده با موید هایراپتیان در انجمن مهرپرستان ایروان..... ۱۲۹
- ۳۸- نگارنده در کنار پسر موید (زبانگردان) و موید موبدان هایراپتیان..... ۱۲۹
- فهرست بن‌نوشته‌ها..... ۱۳۰
- بن‌نوشته‌های پارسی..... ۱۳۰
- بن‌نوشته‌های انگلیسی..... ۱۳۲

پیشگفتار

آئین مهر یا میثر در پهلوی میانه و یا میهر در زبان ارمنی سرگذشت رازگونه‌ای دارد و در ارمنستان نیز تاریخی بسیار کهن و پرفراز و نشیب داشته است. ایزد میهر همان ایزد مهر ایرانی است که در زبان ارمنی بدین نام خوانده می‌شود. او بهترین و شایسته‌ترین فرزند آرمازد یا همان اهورامزدا ی ایرانی است که نماد گهر زندگی، روشنایی، خورشید، گرما، نیک‌خواهی و پیمان دوستی است.

آئین مهر جدای از جغرافیای ایران‌شهر و پیش از آمدن کیش ترسایی به ارمنستان، در سراسر پهنه ارمنستان تاریخی از موش و وان در آناتولی تا قفقاز پراکندگی داشته است. بازمانده‌هایی از نیایشگاه‌ها و آتشکده‌ها در سه شهر ایچمیادزین، گارنی و دوین و همچنین در شهر باستانی ارمنستان آنی و تارون^۱ از چند هزار سال پیش تاکنون برجای مانده است که نشان‌دهنده پراکندگی این آیین آریایی در جای‌جای ارمنستان تاریخی تا کوه نمرود است.

---

^۱ شهر تارون (Taron) یکی از استان‌های تاریخی ارمنستان بزرگ بوده است که اکنون در استان موش ترکیه جای دارد.

نوشته پیش رو به بررسی یکی از بازماندگان و یگانه بازماندگان کیش مهر در جهان و در ارمنستان است. بایسته و شایان گفتن است که بدانیم بن‌نوشته‌ها و رسم‌ها و آیین‌های کنونی در ارمنستان از ارزنده‌ترین داده‌ها و آگاهی‌های تاریخی و فرهنگی در پهنه و رشته ایران‌شناسی است.

ایران‌شناسی در زمینه تاریخی و جغرافیایی و فرهنگی بدون بررسی و خواندن بن‌نوشته‌ها و نسخه‌های دست‌نوشته شده ارمنی از سده چهارم ترسایی به این‌سو به بار نخواهد نشست. جدای از واژگان فراموش شده پهلوی - پارسی در زبان ارمنی، باید از تاریخ‌نویسان ارمنی به ویژه در سده‌های میانه ترسایی بهره‌سپاسگزاری کرد و آنان را گرامی داشت که بخشی از تاریخ نابوشته و ناگفته ایران، همسایه همیشگی خود را برای ایرانیان نوشته‌اند و به یادگار گذاشتند. در این پژوهش‌ها بن‌نوشته‌های ارمنی بسیار به کار ایران‌شناسان خواهد آمد و در برخی آگاهی‌ها بسیار ارزشمندتر از کارها و نوشته‌های تاریخی و کهن باختر زمین است.

تاریخ‌شناسی ارمنی در جغرافیای بالادست ارمنستان، قفقاز، یونان و روم در آناتولی و مرزهای باختری ایران تاریخی تا دوره بیزانس دست‌یکم است و بدون خواندن آن نمی‌توان داده‌های تاریخی ایران‌شناسی را پرمایه کرد. در زمینه فرهنگی و دینی هم بن‌نوشته‌های ارمنی از دوره اشکانی به این‌سو و در دوره ساسانی و پس از تازی یک گنجینه ارزنده پژوهش و دانش‌افزایی است و یافتن و دانستن داده‌های ارمنی به‌گونه‌ای شگرف می‌تواند به یاری ایران‌شناسان بیاید و کارآمد باشد.

مهرشناسی هم یکی از دستاوردهای بن‌نوشته‌های ارمنی است و می‌توان از آن بن‌نوشته‌ها بسیار بهره‌برداری کرد. به ویژه آنکه مهر در

فرهنگ امروز مردمان ارمنی جای باز کرده است و همانند ایران با دین نوین، آمیخته شده و پیوند خورده است.

نگارنده سال‌ها پیش هنگامی که به ارمنستان رفت و با آگاهی از جشن‌های مهر در ارمنستان، نیک آن دانست تا رسم‌ها و آیین‌ها و جشن‌های این کیش آریایی و ایرانی را باز یافته و گردآوری کند و در ایران به چاپ رساند. در این راه با پاکبازان و بزرگ‌مردان و زنانی از کیش مهر آشنا شد که با شکیبایی و بزرگ‌منشی، زمانی چند را برای گفتگو با نگارنده و همراهی در جشن‌ها گذاشتند. گه‌ها (ساعت‌ها) نشستند و به پرسش‌های نگارنده گوش داده و پاسخ‌ها را به نگارنده برگرداندند.

این نیک (کتاب) دارای یک پیشگفتار و دو گفتار است. گفتار یکم پژوهشی پیرامون کیش مهر در تاریخ پیشا ترسایی ارمنستان و گفتار دوم گفتگوهای نگارنده با گایگ هایرپتیان موبد موبدان کیش مهر ارمنستان است. هر دو گفتار دستاورد پژوهش و گفتگوهای نگارنده در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ خورشیدی (۲۰۱۸ - ۲۰۱۹) با موبد موبدان گایگ هایرپتیان و باشندگی نگارنده در آیین‌ها و به تماشا نشستن در جشن‌های مهرپرستان در ارمنستان است. موبد موبدان هایرپتیان با شکیبایی و بردباری بسیار در کنار من بودند و گاه تا پاسی از شب را به گفتگو و پرسش و پاسخ با نگارنده گذراندند. بنابراین در گفتار دوم این نوشتار، پژوهش میدانی بوده و گفتگو پایه است.

جا دارد تا از سرور هراچیا هایرپتیان فرزند موبد گایگ هایرپتیان که در همه گفتگوها برای زبان‌گردانی همراه پدر و نگارنده بودند و همچنین

سرور گریگوریان که در برگردان بخشی از سروده‌های نبیک مهرپرستان به نگارنده یاری رساندند سپاس ویژه داشته باشم.

همچنین شایسته و نیک است از دوستانی که در هنگام انجام جشن‌های زایش مهر در اربونی (بخشی از شهر ایروان) و جشن نوروز آریایی در نیایشگاه گارنی به نگارنده یاری رساندند و از نزدیک و همراه نگارنده در هنگام برگزاری آیین مهر بودند ارجگذاری کنم.

مجید کریمی

بهار ۱۴۰۳